

Enver Hoca'nın Ölümünün Türk Basınına Yansımaları (1985)

Reflections of Enver Hoxha's Death on the Turkish Press (1985)

Çağatay Benhür*^{ORCID}, Mehmet Taşçı**^{ORCID}

* Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye.
ORCID No: 0000-0002-0962-9038

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Konya, Türkiye.
ORCID No: 0000-0003-3440-4030

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Çağatay Benhür
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Konya, Türkiye.
E-posta/E-mail: cag1974@yahoo.com

Başvuru/Submitted: 14.07.2022
Revizyon Talebi/Revision Requested:
06.10.2022
Son Revizyon/Last Revision Received:
07.10.2022
Kabul/Accepted: 20.10.2022
Yayınlanma/publication: 25.10.2022

Atıf/Citation:

Benhür, Çağatay, Taşçı, Mehmet, "Enver Hoca'nın Ölümünün Türk Basınına Yansımaları (1985)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 28, (2022), 80-99.

ÖZ

Enver Halil Hoca, 16 Ekim 1908 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Ergiri (Gjirokastra) şehrinde dünyaya gelmiştir. Çocukluk yıllarında yaşadığı şehirde hem Yunan hem de İtalyan işgali ile karşılaşmış ve bundan dolayı da milliyetçi bir ruh kazanmıştır. Fransa ve Belçika'da üniversite eğitimi alan Enver Hoca, 1936 yılında ülkesine dönüp öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Ancak İtalyanların Arnavutluk'u işgali ile görevinden uzaklaştırılmıştır. Enver Hoca bundan sonra çeşitli komünist gruplar ile beraber hareket ederek Arnavutluk'un bağımsızlığı için uğraşmış Mihver Kuvvetlerin II. Dünya Savaşı'nı kaybetmesiyle de bu emelinde başarılı olmuştur. 11 Nisan 1985 tarihinde ölümüne kadar da Arnavutluk'u yönetmiştir. Bu çalışma Enver Hoca'nın ölümünün Türk basınına nasıl yansındığını ele almıştır.

Anahtar sözcükler: *Enver Hoca, Arnavutluk, Türk-Arnavut İlişkileri, Komünizm, Ramiz Alia*

ABSTRACT

Enver Halil Hoxha was born on October 16, 1908, in the city of Ergiri (Gjirokastra) of the Ottoman Empire. In the city where he lived during his childhood, he faced both Greek and Italian occupation and therefore gained a nationalist spirit. Enver Hoxha, who received university education in France and Belgium, returned to his country in 1936 and started teaching. However, he was dismissed from his duty with the Italian occupation of Albania. After that, Enver Hoxha, acting together with various communist groups, struggled for the independence of Albania, and was successful in this aim after the Axis Powers lost the Second World War. He ruled Albania until his death on April 11, 1985. This study deals with how Enver Hoxha's death was reflected in the Turkish press.

Keywords: *Enver Hoxha, Albania, Turkey-Albania Relations, Communism, Ramiz Alia*

Giriş

Enver Hoca, 1908 tarihinde Osmanlı Devleti'nin sınırları içindeki Ergiri (Gjirokastra) şehrinde dünyaya gelmiştir. Çocukluğu Milliyetçilik ve Sosyalizm akımlarının etkisinde geçmiştir. Arnavutluk'tan eğitim almak için ayrılmış ve ilk olarak Fransa sonra da Belçika'ya gitmiştir. 1936 yılında ülkesine dönerek 1939 yılına kadar da öğretmenlik yapmıştır. İtalyan işgali ile görevinden azledilmiş ve işgalcilere karşı örgütlü şekilde mücadeleye girişmiştir. 1944 yılında Arnavutluk işgalden kurtulduktan sonra vefatına kadar ülkesini yönetmiştir.

Enver Hoca, 11 Nisan 1985 tarihinde vefat etmiştir. Hoca'nın ölümüne dair haberler hemen Türk basınında yer bulmaya başlamıştır. Yaklaşık bir hafta kadar da gündemde kalmıştır. Ancak bu tarihlerde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Reagan ile görüşme süreci, Türk- Amerikan ilişkilerini basında daha ağırlıklı yer almaya başlamıştır.

Enver Hoca, II. Dünya Savaşı'nı yaşamış bir lider olması sebebiyle Türk basını Hoca'yı bu rolü ile ele almaya çalışmıştır. Hoca, Atatürk, Churchill, Nasır, Mao ve Tito gibi devlet başkanları ile aynı kefeyle koyulup "Büyük Lider" sıfatıyla tanımlanmıştır.

Bu çalışmada, Enver Hoca'nın ölümünden, cenaze töreninin yapıldığı ve yerine Ramiz Alia'nın devlet başkanı seçildiği güne kadar geçen sürede, Türk basınında hem kendisi hem de Arnavutluk ile ilgili çıkan haber ve makaleler değerlendirilmiştir. Çalışma için dönemin çok satan ve kamuoyu üzerinde etkisi kuvvetli olan beş gazetesi (*Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Milliyet*, *Tercüman*, *Türkiye*) seçilmiştir.

Hoca'nın ölümü ile ilgili haberler gazetelerde yer alsa da Türk basınının asıl ilgilendiği nokta Arnavutluk'un siyasi durumudur. Dolayısıyla, haberler ve makaleler Enver Hoca özetinde kalmamış, Arnavutluk'un siyasi ve sosyal durumu üzerinde de durulmuştur. Haberlerde Türkiye ve Arnavutluk arasında yer alan ilişkilere nadiren rastlanmıştır. Daha çok Arnavutluk'un doğu ve batı ikileminde yer alan pozisyonu gazetelerde yer bulmuştur.

Çalışma kronolojik olarak ele alınmıştır ve sonuç kısmında değerlendirilmeye gidilmiştir. Komünist lider Enver Hoca'nın ölümüne Türk basınının ve kamuoyunun bakış açısı çalışmanın ana amacını teşkil etmektedir. Arnavutluk'un siyasi ve sosyal durumuna karşı yaklaşım da yine çalışmanın hedeflerinden olmuştur.

I. Enver Hoca ve Arnavutluk

Enver Hoca (Enver Hoxha), Osmanlı Devleti'nin sınırlarında kalan Ergiri (Gjirokastra) şehrinde Müslüman bir ailenin çocuğu olarak 16 Ekim 1908 tarihinde dünyaya gelmiştir.¹ Enver Hoca'nın fikri temellerinin oluşmasında amcası Hüseyin Hoca (Hysen Hoxha) Bey'in rolü büyük olmuştur. Amcası dinsiz ve vatanseverliği ile bilinen bir şahsiyet olarak tanınmıştır. Hoca, Arnavutluk'un İtalyan işgali sırasında yurtsever nitelikler taşıyan Drita isimli okulda eğitim almıştır. Arnavutluk'ta Zogu döneminde, Gjirokastra'da kurulan Öğrenci Derneği'ne üye olmuş ve Zogu'ya karşı muhalif düşünceler beslemiştir. Korça'da Fransız Lisesinde eğitimine devam etmiştir. Korça, Hoca'nın fikri hayatında önemli bir yere sahiptir. O dönem işçi sınıfının geliştiği bir bölge olarak öne çıkan Korça'ya devrimci bir yapı hâkim olduğundan bu fikirler Enver Hoca'ya da etki etmiştir.² Enver Hoca, 1930 yılında üniversite öğrenimi için

¹ Nehir Açırsen, *Enver Hoca Dönemi ve Sonrası Arnavutluk*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2015, s. 47.

² Ali Özkan, *Enver Hoca Dönemi Arnavutluk (1912 Sonrası)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmış Doktora Tezi), Elâzığ 2012, s. 65-67.

Fransa'ya gitmiştir. Fransız Komünist Partisi'nin yayın organı *Humanite'* de yazılar kaleme almıştır. 1936 yılında ülkesine dönüp Fransızca öğretmenliği yapmaya başlamıştır. Enver Hoca'nın Arnavut Milliyetçisi olduğu ve bu doğrultuda örgütlenmesi bilindiği için; 1939 yılında İtalyanların Arnavutluk'u işgali gerçekleştikten sonra İtalyanların baskısı ile görevinden azledilmiştir.³

Enver Hoca özelinde bu gelişmeler gerçekleşirken Arnavutluk'un kuruluşu, Enver Hoca'nın iktidara geliş ve iktidar süreci ise şu şekilde gelişmiştir: Arnavutluk, 1912 yılında Osmanlı'ya karşı bağımsızlığını ilan etmiştir. 1913 yılındaki Londra Konferansı ile de sınırları tanınmıştır. I. Dünya Savaşı'na girmemiş ancak toprakları anlaşmalarda paylaşılmıştır. İtalya, İtilaf Devletleri'nden savaşa girmeye karşılık Arnavutluk'un Valona ve Saseno adalarını istemiştir.⁴ I. Dünya Savaşı'nda toprakları işgal altına uğramış ancak 1920 Tiran Antlaşması ile İtalya'ya bağımsızlığını kabul ettirmiştir.⁵

1922 yılında Ahmet Zogu göreve gelmiş fakat ülkesini yabancı danışmanlar aracılığı ile yönetmesi halk tarafından hoş karşılanmamış ve istifa ederek Yugoslavya'ya kaçmıştır. Fan. S Noli önderliğinde bir hükümet kurulmuş ancak güçsüz olduğu fark edilince Zogu, Yugoslavya desteği ile Arnavutluk'a geri dönmüş ve yeniden hükümet kurmuştur.⁶ Zogu döneminde Arnavutluk, daha çok İtalya'nın bir vasalı konumunda kalmıştır. Zogu, Cumhuriyet idaresini değiştirip krallığını ilan etmiştir. İtalya ve İngiltere'nin desteklediği bu krallığı birçok ülke hemen tanımamasına karşın Türkiye Hükümeti ancak 1931 yılında tanımıştır. Türkiye'nin yeni bir rejime geçmiş olması bunda etkili olmuştur.⁷ 1930'lu yılların ortalarına doğru Bulgaristan ve Arnavutluk'un statükoyu değiştirmeye yönelik tavırları ve İtalya'nın da bölgedeki yayılcı siyaseti Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya'nın birbirine yaklaşmasını sağlamıştır.⁸ Katolik okullarının kapatılması meselesi ile İtalya'ya karşı tavrı değişen Arnavutluk, ülkede devam eden ekonomik problemlerin artmasıyla İtalya'ya tekrar mecbur kalmış ve İtalyan mali desteğine bağımlılığını devam ettirmiştir.⁹ Zogu döneminde Arnavutluk'ta çıkarılan birçok kanun Türkiye'nin yansımalarıdır. Zogu'nun büyükelçiler ile görüşmelerinde Türkiye'ye ve Atatürk'e karşı ilgi ve takibi gözlerden kaçmamıştır.¹⁰

Balkanlar üzerinde yayılcı emeller besleyen İtalya, 1939'un Nisan ayında Arnavutluk'u işgal etmiştir. Arnavutluk üzerinden Yunanistan'ı da işgal etmeye çalışan İtalya başarısız olmuştur. İtalya'nın Arnavutluk işgali Türkiye tarafından yadırganmış ve Almanya'ya karşı ilişkilerin sorgulanmasına sebep olmuştur. Von Papen'in hayalci teklifi¹¹ ise hem İtalya hem de Almanya tarafından dikkate alınmamıştır.¹² Yunanlar, İtalyanları hem ülkelerinden temizlemişler hem de Arnavutluk'a kadar girmişlerdir.¹³ Almanya'nın Balkanlar üzerine harekâtı ile

³ Ali Özkan, *agt.*, s. 67.

⁴ Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 95-96.

⁵ <https://islamansiklopedisi.org.tr/arnavutluk>, (Erişim Tarihi: 20.04.2022).

⁶ Oktay Gökteş, *Balkanlar'ın Anahtar Ülkesi Arnavutluk*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1995, s. 3-5.

⁷ Halil Özcan, *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s. 202-249.

⁸ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1914-2014)*, Der Yayınları, İstanbul 2013, s. 247-248.

⁹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.), f.30-10, y.233-572-8, s. 2-15.

¹⁰ Soner Yıldırım, *İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Türkiye'nin Arnavutluk Politikası (1919-1939)*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya 2011, s. 108-114.

¹¹ Von Papen, Türkiye'nin İtalya'nın saldırgan hareketlerinden çekincesini gidermek için Arnavutluk'taki İtalyan askerlerinin asgari düzeyde kalması, Türkiye'ye saldırmazlık paktı önerilmesi ve On İki Adalar'dan Türk karasuları içinde kalan Meis ve diğer küçük adacıkların Türkiye'ye verilmesini teklif etti. Fakat İtalya'nın bu teklifi kabul etmeyeceği açık olduğunu bilen Alman Dışişleri Bakanlığı teklifi dikkate almadı.

¹² Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye", Baskın Oran (Edt), *Türk Dış Politikası (399-479)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 416.

¹³ Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi, Ankara 2019, s. 159.

Arnavutluk diğer bir Mihver kuvvetinin işgaline uğramıştır. Ancak 29 Kasım 1944'te Arnavutluk hem Almanların savaşta üstün konumunu kaybetmeleri hem de ülke içindeki Partizanların etkin mücadelesi ile işgalden kurtulmuştur.

Arnavutluk Komünist Partisi 1941 yılında kurulmuş Enver Hoca ise parti sekreterliğine getirilmiştir. Arnavutluk işgalden kurtulduktan sonra 1944 yılında Enver Hoca'nın kurduğu hükümet Müttefikler tarafından 1945 yılında tanınmıştır¹⁴ Arnavut Komünist Partisi, Yugoslavya'nın desteği ile kurulmuştur. Dolayısıyla Yugoslavya, Arnavutluk üzerinde bir etkiye sahipti. Ancak Yugoslavya'nın Sovyetler ile bozulan ilişkisi ve sonrasında Kominform'dan çıkarılması ile birlikte Arnavutluk'un Yugoslavya ile ilişkileri de bozulmuş ve Arnavutluk, yönünü Sovyetlere çevirmiştir.¹⁵ Enver Hoca, Yugoslavya'nın desteği olmasına rağmen içişlerine müdahale edilip karışılmasına karşı çıkmış ve buna yönelik politika izlemeye çalışmıştır. Arnavutluk'un bağımsızlığı ve kalkınmasını kendine öncelik olarak belirlemiştir.¹⁶ Enver Hoca yönetiminde Türkiye ile ilişkiler ise 1955 yılına kadar kesintiye uğramıştır. 1945 yılında kapatılan Türk elçiliği de ancak 1959 yılında tekrar açılmıştır.¹⁷ Yugoslavya ile ilişkileri bozulan Arnavutluk, Sovyetler ile ilişkilerini düzeltmiştir. Arnavutluk bu ilişki sayesinde teknik, ekonomik ve siyasi yardım almış ancak bunun karşılığında da birçok imtiyaz vermiştir.¹⁸ Fakat Enver Hoca, Sovyetlerin Stalinist çizgiden çıkması sebebiyle Arnavutluk'un Sovyetlerle olan ilişkisini kesmiştir. Kruşçev'in Arnavutluk'u Stalinist politikaları sebebiyle eleştirmesi ise ilişkilerin kopmasındaki son nokta olmuştur. Sovyetler ile 1948'de başlayan ikili ilişkiler 1961 yılında tamamen kopmuştur.¹⁹ Arnavutluk 1968 yılında da Varşova Paktı'ndan ayrılmıştır. Sovyetlerin Çekoslovakya'ya girmesi Arnavutluk'un Pakt'tan çıkmasında ve Çin'e yakınlaşmasında önemli rol oynamıştır.²⁰ Çin ile yakınlaşan Arnavutluk hem Yugoslavya hem de Sovyetler örneğinde olduğu gibi Çin'de de aynı politikayı izlemiştir. Yugoslavya'nın Sovyetler ile ters düşmesi, Kruşçev'in Stalin çizgisinden çıkması ve Çin'in de Mao'nun ölümü ile birlikte Maoocu zihniyetten uzaklaşması Enver Hoca için kırılma noktaları olmuştur. Çin ile ilişkiler de 1978 yılında kesilmiştir.²¹ 1978 yılından sonra ülke içi refahı yükseltmeyi amaçlayan Enver Hoca yalnızlık politikasını benimsemiştir ancak 1980 Yugoslavya, 1983 Fransa ve 1984 yılında da İtalya ile ticari anlaşmalara imza atmıştır.²²

Enver Hoca döneminde Arnavutluk, Stalinist çizgisinden ayrılmamaya çalışmıştır. Ülkede siyasi ve sosyal hayat en üst seviyede kontrol altında tutulmuştur. Kıyafetten başlayıp sakal bırakmaya kadar birçok alanda da yasaklar uygulanmıştır.²³

II. Enver Hoca'nın Ölümü ve Türk Basını

Enver Hoca'nın ölümünden yaklaşık 10 gün önce *Hürriyet Gazetesi*'nden Hüseyin Kırçalı, Arnavutluk'ta Enver Hoca Dönemi hakkında bir yazı kaleme almıştır. Makale, 1 Nisan 1985

¹⁴ <https://islamansiklopedisi.org.tr/arnavutluk> , (Erişim Tarihi: 20.04.2022).

¹⁵ Gürkan Akyol, *Balkan Politikasında Arnavutluk (1912 Sonrası)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2007, s. 21-22.

¹⁶ Selçuk Bağlar, *Soğuk Savaş Sonrası Arnavutluk Milliyetçiliği Sorunu ve Kosova Sorunu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010, s. 39-40.

¹⁷ Bilal N. Şimşir, *Türkiye-Arnavutluk İlişkileri Büyükelçilik Anıları (1985-1988)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2018, s. 52-60.

¹⁸ Seçil B. Meydan, *İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze Balkanlar'daki Yapılanma ve Türkiye*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001, s. 88.

¹⁹ Akyol, *agt.*, s. 23-24.

²⁰ Recai Karagöl, Hasan Karagöz, *Türkiye-Arnavutluk İlişkilerinin Dünü-Bu Günü-Yarını*, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul 1995, s. 24.

²¹ Akyol, *agt.*, s. 25-26.

²² Karagöl, Karagöz, *age.*, s. 24.

²³ Meydan, *agt.*, s. 91-92.

günü gazetenin ilk sayfasında *Kapalı kapıların ardındaki bir ülke, Arnavutluk'ta kadınlar* başlığı ile de okurlara sunulmuştur. Çalışma, kadınların birçok farklı alanda çalışırken çekilmiş fotoğrafları ile birlikte verilmiştir. Kadınların farklı iş kollarında çalıştığı ve yaşamda önemli yeri olduğu vurgusu yapılmaya çalışılmıştır. İlk sayfada dört başlık altında değerlendirmeler yapılmıştır (*İş yolunda, Bahçivan, Asker ve Öğretmen*). Bu değerlendirmeler şu şekildedir: Arnavutluk'ta yaşayan 2,5 milyonluk bir nüfusun varlığı ile birlikte otomobillerin azlığına değinilmiş ve ulaşım aracının bisiklet olduğuna dikkat çekilmiştir. Otomobil azlığından dolayı da trafik ışıklarının olmadığı vurgulanmıştır. Bisikletlerin neredeyse tamamının markasının ise Enver Hoca olması dikkat çekicidir. Kadınların genellikle çevre düzenleme amaçlı çalıştırıldığı, işsizliğin olmadığı, herkesin günde 10 saat haftada da 6 gün çalışmak zorunda olduğu dile getirilmiştir. Okullarda Marx, Lenin, Stalin ve Enver Hoca'nın fikirleri üzerine eğitim verildiği aktarılmıştır. Yasaklara da değinilen makalede, gençlerin "blucin" giymelerinin, rock müzik dinlemenin, sakal ve bıyık bırakmalarının yasak olduğu belirtilmiştir. Makalenin devamı olan iç sayfada Hüseyin Kırçalı, Arnavutluk için şu ifadelerle yer vermiştir: "*Kadını, erkeği, çocuğuyla iki buçuk milyon insan, dünyanın neresinden olurlarsa olsunlar tüm yabancıları tehlikeli olarak görüyor. Bu nedenle de, kendilerini kuşatma altındaki bir ortaçağ şatosundaymış gibi hissederek, tüm bu yabancılara karşı savunma ihtiyacı duyuyorlar*". Kırçalı, makalesinin devamında, Arnavutların yaşadığı hislerin doğru olduğunu çünkü Yunanistan, Yugoslavya ve denizden de İtalya arasında sıkışmış bir jeopolitik konumda bulduklarını belirttikten sonra Enver Hoca ve eşi Necmiye Hanım'ın görece mütevazı bir yaşam sürdüklerini okurlarına aktarmıştır. Kırçalı, yazısının son kısmında ise Enver Hoca markasının sadece bisikletlerde değil her alanda görüldüğünü kamuoyu ile paylaşmıştır.²⁴

Enver Hoca'nın ölümü ile ilgili yapılan haberler ise Türk basınında ilk olarak ölümünden bir gün sonra yani 12 Nisan 1985 tarihinde görülmeye başlamıştır. *Cumhuriyet* Gazetesi, ilk sayfasında, *Enver Hoca öldü* başlığı ile haberi vermiştir. Haberde, "*Enver Hoca'nın dün sabah 2.15'te öldüğü açıklandı. Uzun süredir kalbinden rahatsız olan Enver Hoca'nın yerine en güçlü aday Prezidyum başkanı Ramiz Alia*" şeklinde bilgi verilmiştir. Haberin içeriğinde Arnavutluk Resmi Haber Ajansı'nın (ATA) yayınladığı bildiri "*Partimizin ve halkımızın sevgili lideri, Arnavutluk İşçi Partisi Merkez Komite Birinci Sekreteri, Arnavutluk Demokratik Cephesi Genel Konsey Başkanı ve Halk Ordusu Genel Komutanı Enver Hoca'nın 11 Nisan 1985 tarihinde, saat 2.15'te aramızdan ayrıldığını büyük üzüntüyle bildiriyoruz*" şeklinde alıntı yapılmıştır.²⁵ İç sayfada ilk sayfadaki haberin devamı niteliğinde *Enver Hoca* başlığı altında Arnavutluk hakkında bilgilere devam edilmiştir. Enver Hoca döneminde Arnavutluk'un yalnızlaştığı belirtilip yalnızlaşmanın olumsuz sonuçlarını Enver Hoca sayesinde Arnavutluk'un göğüsleye bildiğine değinilmiştir. *Savaş Kuşağından* başlığının altında ise kısaca Enver Hoca hakkında bilgi verilip, Mehmet Şehu ile ilişkisinden bahsedilmiştir. Enver Hoca'nın Yugoslavya ile ilişkilerini kesme sebepleri, Sovyetler ile ters düşmesi ve sonrasında Çin ile yakınlaşıp tekrar ilişkilerin kesilmesine değinilmiştir.²⁶

12 Nisan 1985 tarihli *Tercüman* Gazetesi de Enver Hoca'nın ölümünü; *Cumhuriyet* Gazetesi gibi *Enver hoca öldü* başlığı ile okurlarına duyurmuştur. Haberde Enver Hoca'nın sağlık durumuna değinilip uzun süren liderlik süresine dikkat çekilmiştir.²⁷ Gazetenin iç sayfasında haberin devamında Enver Hoca'nın liderlik dönemi ve yeni gelecek lider hakkında ayrı ayrı alt

²⁴ Hüseyin Kırçalı, "Arnavutluk'ta bisikletlerin markası bile Enver Hoca", *Hürriyet*, 01.04.1985, s. 1-10.

²⁵ *Cumhuriyet*, 12.04.1985, s. 1.

²⁶ *Cumhuriyet*, 12.04.1985, s. 11.

²⁷ *Tercüman*, 12.04.1985, s. 1.

başlıklar ile değerlendirmeler yapılmıştır. *Tercüman* Gazetesi de *Cumhuriyet* Gazetesi gibi ATA tarafından yapılan bildirden alıntılar yapmıştır. Enver Hoca'nın şeker hastalığının organlarına zarar verdiği ve daha önce de kalp krizi geçirdiği üzerinde durulmuştur. *Veliht kim?* başlığı altında Komünist ülkelerde yer alan bir geleneğe atıfta bulunularak yeni devlet başkanının "cenaze törenini düzenleyen kişinin olacağı" şeklinde yorum yapılmıştır. *Tek lider* başlığı altında Enver Hoca'nın hayatına değinilmiş ve Arnavutluk'un yalnızlık politikasına vurgu yapılmıştır.²⁸

Yine aynı sayfada Zafer Atay, *Liderler Dönemi Kapandı* başlığı ile Atatürk, Churchill, Lenin, Mao, Nasır ve Tito gibi liderleri ele alarak Enver Hoca'yı da şu ifadelerle aynı kefeye koymuştur: "Deolet kuran ülkesini kurtaran liderler dönemi dün Enver Hoca'nın ölümü ile kapandı". Ayrıca makalede liderlerin ortak yanlarına değinilmiş ve her birinin ülkesi için elini taşın altına koyduğu belirtilerek, Enver Hoca'nın da bu anlayışı ile önemli tarihi şahsiyetler arasında yer aldığı ifade edilmiştir. Atay, Enver Hoca'nın Arnavutluk'unu da şu sözlerle tanımlamıştır: "40²⁹ yıllık iktidarı süresince Enver Hoca'nın taviz vermediği tek şey ülkesinin bağımsızlığıdır. 1960'larda 24 saat içerisinde bütün Sovyet askeri ve sivil danışmanlarını sürmüş ve limanlarda bekleyen Rus savaş gemilerine el koymuştur. Çin'in işlerine fazla karıştığını gördüğü anda da Çinlileri de kapı dışarı etmiştir". Atay, Arnavutluk'un Türkiye ile olan ilişkilerine de yazısının son satırlarında şu şekilde değinmiştir: "Kimseye borcu olmamakla övünen Arnavutluk, Balkanlar'da hatta Avrupa'da en yakın ilişkilerini Türkiye ile sürdürmektedir. Kıbrıs konusunda BM'de daima Türkiye'nin yanında olan Arnavutluk, Bulgar zulmünü lanetleyen ilk yabancı ülke olmuştur".³⁰

Aynı gün *Milliyet* Gazetesi, Enver Hoca'nın ölümünü *Liderlerin babası öldü* başlığı ile vermiştir. Haber, sayfanın ortalarında küçük bir kısımda yer almıştır. Haberde diğer iki gazetede olduğu gibi Arnavutluk'un yalnızlığı ve Enver Hoca'nın uzun süredir iktidarda bulunduğu ifade edilmiştir. Sağlık problemine değinildikten sonra da yeni seçilecek liderin Ramiz Alia olacağı belirtilmiştir. Haberin devamı olan iç sayfalarda Enver Hoca'nın hayatına, Ramiz Alia'ya ve Arnavutluk'un yalnızlığına da ayrı başlıklar altında değinilmiştir. ATA tarafından yayınlanan rapor ise detaylı olarak haberde yer almıştır. Cenaze töreni ile ilgili bilgi verilip cenazenin katafalka koyulup halkın ziyaretine açık olacağı açıklanmıştır. Alia'nın en güçlü aday olduğu belirtilip cenaze tören heyetinde bulunan Başbakan Carcani'nin de üzerinde durulmuştur. Haberde *Menzilci, gezisini yarıda kesti* başlığı ile Tiran Belediye Başkanı Yaşar Menzilci'nin İstanbul'da olduğuna da değinilmiştir. Yaşar Menzilci'nin Enver Hoca'nın ölümüne oldukça üzüldüğüne dikkat çekilmiş ve İstanbul Valisi Nevzat Ayaz tarafından uğurlanırken söylediği sözlere yer verilmiştir. "Türkiye'yle Arnavutluk arasındaki dostluk, Enver Hoca'dan bize kalan değerli bir emanettir".³¹

Haberin devamı olan sayfada Sami Kohen, *Hocanın mirası* başlığı ile değerlendirmelerde bulunmuştur. Kohen, Enver Hoca'nın ölümünü "Komünist dünyasının son Stalincisi de tarihe karışmış bulunuyor" satırları ile ele almıştır. Enver Hoca'nın katı bir Marksizm-Leninizm anlayışı olduğunu vurgulayıp Stalin'in ölümü ile yeni Sovyet liderlerinin Stalinci anlayıştan çıktığı gerekçesi ile Sovyetler ile ilişkisini kestiği ifade edilmiştir. Enver Hoca'nın Kruşçev'e "şarlantı-soyтары" ifadeleri de Kohen'in yorumlarında yer bulmuştur. Kohen, Enver Hoca'nın politikaları ile Arnavutluk'u "en yalnız kalan ülke, dünyanın en garip ülkesi" şeklinde yorumlamıştır. Bu

²⁸ *Tercüman*, 12.04.1985, s. 10.

²⁹ Gazetelerde Enver Hoca'nın yönetim süresinin muhtelif şekilde yer almasının sebebi, Arnavutluk'un işgalden kurtuluş ya da Müttefiklerin Enver Hoca hükümetini tanıdığı yıl esas alındığından farklılık göstermiştir.

³⁰ Zafer Atay, "Liderler Dönemi Kapandı", *Tercüman*, 12.04.1985, s. 10.

³¹ *Milliyet*, 12.04.1985, s. 1-5.

yorumunun sebeplerini ise şu cümleler ile ifade etmiştir: “*En güçlü ve etkili devletlere kafa tutması, dinsizliği yasalaştırması, kimseden bir kuruş borç almaması bir yana, 2,7 milyonluk nüfusunu, Avrupa’daki ve yeryüzündeki bütün akımların dışında tuttu. O kadar ki kadınların makyaj yapması, erkeklerin saçını uzatması, gençlerin blucin giymesi bile kabarık yasaklar listesine girdi!*”. Kohen, bu yasak ve yalnızlığa rağmen Enver Hoca’nın ülkesini ayakta tutabildiğine de satırlarında yer vermiştir.³²

Hürriyet Gazetesi de Enver Hoca’nın ölümünü diğer gazeteler ile aynı tarihte vermiştir. Haber gazetenin ilk sayfasının sağ üst köşesinde küçük bir alanda yer bulmuştur. *En kıdemli lider öldü* başlığı ile aktarılmıştır. Diğer gazetelerde olduğu gibi *Hürriyet* Gazetesi de haberi Enver Hoca’nın fotoğrafı ile birlikte okurlarına servis etmiştir. Sağlık durumu, yaşı ve liderlik dönemine kısaca değinilip yeni liderin Ramiz Alia olacağı haberde yer almıştır. Haberin devamı olan iç sayfada Arnavutluk’ta yas ilan edildiği, Hoca’nın hastalığının ve önceki hastalıklarının da bilgisine değinilmiştir. *Kimliği* kısmı yerde “*son Stalinist lider olduğu*” ifade edilmiş ve Kruçev’in Stalin hakkında olumsuz sözlerine verdiği yanıt dile getirilmiştir: “*Stalin; ne bir tiran ne bir despottu. O; mütevazı, kibar ve ölçülü bir adam, bir prensip adamıydı. Sınıf mücadelesini sürdürürken sosyalizmin düşmanlarına acımasız darbeler indirdi; bunu yapmakta da çok haklıydı*”. Haberde yine ATA’nın bildirisi ve cenaze töreniyle ilgili bilgiler de yer almıştır.³³

Hürriyet Gazetesi’nin iç sayfasında *Arnavutluk’un simgesi* başlıklı yazıda da Enver Hoca’nın kısa hayatına değinilmiştir. Enver Hoca’nın iktidara gelişi, İtalya Arnavutluk Savaşı dile getirilip, Hoca’nın savaş sonrası Tito’nun başlattığı yeni akıma karşı çıktığına değinilmiştir. Arnavutluk’un yalnızlık sürecini değerlendirdikten sonra Hoca hakkında şu yorum yapılmıştır: “*Enver Hoca’nın Arnavutluk’u hangi bloktan olursa olsun yabancı ülkelerin içişlerine müdahale de etmemiş ve kendisine dostluk elini uzatan her ülkeyle dostça geçinmiştir. 42 yıldır ülkesinin başında bulunan Enver Hoca’nın bıraktığı boşluk kolay doldurulamayacaktır*”.³⁴ Yine aynı sayfada Haluk Ülman, *Sarsıntılı bir geçiş dönemi* başlığı altında yorumlarda bulunmuştur. Ülman, Hoca’nın mizacından bahsettikten sonra Şehu ile olan ilişkisine değinmiştir. Hoca’nın siyasi olarak başkasını istememesinden dolayı birçok kişiyi bertaraf ettiği ve Şehu’nun da bunlar arasında yer aldığını aktarmıştır. Devamında Ülman tarafından, Arnavutluk’un Enver Hoca ile birlikte Sovyetler Birliği ve Çin ile olan ilişkisi de konu edilmiştir. Yazar, Arnavutluk’un kimseye bağlı olmadığını ancak bu yalnızlık sonucunda ekonomik olarak kötü durumda olduğu tespitini yapmıştır. Arnavutluk’u bekleyen problemin uluslararası sorunlardan ziyade kötü ekonomi olduğu belirtilmiştir. Ülman’a göre: Arnavutluk’ta siyasi hayat, Enver Hoca’nın kendisinden başka öne çıkan birini istememesinden (temizleme) dolayı tek bir güce bağımlıdır, o da Enver Hoca’dır.³⁵

Türkiye Gazetesi ise Enver Hoca’nın ölümünü diğer gazetelerin aksine 13 Nisan 1985 tarihinde duyurmuştur. Haber, gazetenin ilk sayfasında küçük bir alanda Enver Hoca’nın fotoğrafı ile birlikte servis edilmiştir. Fotoğrafın hemen altında “*41 yıldan bu yana Arnavutluk’u despotça yöneten Enver Hoca’nın kalbi sabaha karşı durdu*” ifadeleri yer almaktadır. *Enver Hoxha’nın ölümünden sonra... Gözler Tiran’da* başlığı altında ise “*Batılı diplomatlar, Arnavutluk’un bugüne kadar kapalı bir politika takip ettiğini, bundan sonra da bu politikanın değişmeyeceğini belirtmişlerdir. Ancak siyasi yorumcular, Arnavutluk’un başına geçmesi kuvvetle muhtemel Ramiz Alia’nın,*

³² Sami Kohen, “Hocanın mirası”, *Milliyet*, 12.04.1985, s. 5.

³³ *Hürriyet*, 12.04.1985, s. 1-11.

³⁴ *Hürriyet*, 12.04.1985, s. 6.

³⁵ Haluk Ülman, “Sarsıntılı bir geçiş dönemi”, *Hürriyet*, 12.04.1985, s. 6.

Batı konusunda biraz daha yumuşama içine girmesinin şart olduğunu belirtiyorlar” sözlerine yer verilmiştir. Haberin devamında iç sayfada ise gözlemcilerin Arnavutluk’un politikasında bir değişim olması gerektiğinden bahsedilmiştir. Siyasi ve diplomatik gözlemcilerin görüşleriyle Arnavutluk’un yalnızlık politikasına değinilip bunun uzun süre sürdürülemeyeceğini, zamanla Batıya doğru bir yakınlaşma yaşanacağı belirtilmiştir. Cenazesi ile ilgili olarak ise Belgrad Elçiliği’nin açıklamasına değinilip, Hoca’nın cenazesine yabancı yetkililerin çağırılmayacağına da vurgu yapılmıştır.³⁶

13 Nisan 1985 tarihinde, *Tercüman* Gazetesi ilk sayfasında *Enver Hoca’nın Arnavutluk’u ve Eşi Necmiye ile cephe omuz omuza çarpışmıştı* başlığı altında Enver Hoca’nın her sabah kendisine gelen mektupları okuduğu ve sık sık öldü haberlerine karşı televizyona çıkmak zorunda kaldığından bahsedilmiştir. Şakir Süter tarafından hazırlanan makalenin iç sayfadaki devamında, Enver Hoca’nın ulaşılmazlığına değinilmiş ve herhangi bir gazeteciye röportaj vermediği dile getirilmiştir. Lüks bir yaşam sürmediği lüks olarak görülebilecek sadece “6 kapılı bir Mercedes marka makam otomobili” olduğuna değinilmiştir. Süter, Arnavutların Enver Hoca’ya karşı oldukça hassas olduklarını, hastalığı hakkındaki sorulara sürekli verilen şu yanıtlardan anlamıştır: “*Şak (yoldaş) Enver gayet zinde ve görevinin başındadır*”. Şakir Süter değerlendirmelerinde 1982 yılında Arnavutluk ziyaretlerinde Enver Hoca ile görüşmek istediklerini fakat cevap olarak mektup yazmaları gerektiği yanıtını aldıklarını da belirtmiştir. Süter, Arnavutluk’ta Enver Hoca sonrası aileden birinin iktidara gelip gelemeyeceğini sormuş ve şu cevabı almıştır: “*Bizde liderlik aile arasında paylaşılmaz. Çocuklarından biri de henüz Parti’ye kabul edilmiş değil. Diğer yakınları da Enver Hoca’nın yakınları oldukları için Parti üyesi olmuş değiller*”. Yine Süter yazısında, İstanbul’un eski Arnavut Başkonsolosu Ali Nymeyri’nin Enver Hoca sonrası durum için verdiği cevaba da yer vermiştir: “*Doktorlar Enver Hoca’nın 100 yaşına kadar yaşayacağını söylüyorlar. 30 yıl sonrasını konuşmanın anlamı var mı?.. Lütfen kapatalım konuyu...*” Yine aynı sayfada Arnavutluk’un Sovyetler’in başsağlığı mesajını iade ettiği de belirtilmiştir.³⁷

Aynı gün *Milliyet* Gazetesi’nin beşinci sayfasında *Doğu ve Batı Arnavutluk’a göz kırpmıyor* başlığı altında Enver Hoca’nın cenaze törenine birçok ülkeden katılmak için hazırlık yapıldığına değinilmiştir. Sovyetler’in başsağlığı mesajı, ABD Dışişleri bakan sözcüsünün olumlu yaklaşımı, İngiltere, Federal Almanya, Çin ve birçok ülkenin başsağlığı mesajları da haberde yer bulmuştur. Fakat Arnavut yetkililer bu mesajlara şu yanıtı vermişlerdir: “*Ülkesini çeşitli ulusların etkisinden kurtarmayı başarmış olan Enver Hoca’nın cenazesine yabancı misafirlerin katılmasına izin verilmeyecektir*”. Yazının son kısmında ise Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in temsili devlet başkanı Ramiz Alia’ya başsağlığı mesajı gönderdiği de yer almıştır.³⁸

14 Nisan 1985 günü *Cumhuriyet* Gazetesi’nin üçüncü sayfasının üst kısmında görece küçük bir alanda *Arnavutluk’un yeni lideri: Ramiz Alia, Sovyetler’e karşı tavrı değişmiyor* başlıkları altında Enver Hoca’nın ölümü ile ilişkili haberler devam etmiştir. Haberde, yeni liderin Ramiz Alia olduğu ve Enver Hoca’nın cenazesinin bir gün sonra (15 Nisan 1985) Tiran’da tören ile kaldırılacağına değinilmiştir. Tiran Radyosu’ndan yapılan açıklamadan sonra 1982 yılından beri “*Devlet Başkanı*” unvanı bulunan Ramiz Alia’nın, “*Arnavutluk Emek Partisi Birinci Sekreteri*” unvanını aldığı belirtilmiştir. Daha önce haberlerinde belirttikleri Sovyet geleneğinin de gerçekleştiği bilgisi yine vurgulanmıştır. Enver Hoca’nın cenaze töreniyle ilgili olarak yabancı devlet adamlarının alınmayacağı ve Sovyet Komünist Partisi’nin gönderdiği başsağlığı mesa-

³⁶ *Türkiye*, 13.04.1985, s. 1-6.

³⁷ Şakir Süter, “Enver Hoca’nın Arnavutluk’u”, *Tercüman*, 13.04.1985, s. 1-9.

³⁸ *Milliyet*, 13.04.1985, s. 5.

junun da reddedildiği belirtilmiştir. Enver Hoca sonrası dönemde de hem Avrupa hem de Sovyetler ile olan ilişkilerin iyiye gitmeyeceği yönünde yorumlar yapılmıştır: “*Enver Hoca'nın ölümü üzerine Avrupa ülkelerinden ilişkileri geliştirmek için yoğun bir ilgi görülürken, Arnavutluk Sovyetler'in bu yöndeki girişimine kapıyı kapattı... Tiran'ın Moskova ile arasındaki 30 yıllık düşmanlığını sona erdirmeye niyetli olmadığı kesinlik kazandı*”.³⁹

Aynı gün *Tercüman* Gazetesi, ikinci sayfasını neredeyse tamamen Enver Hoca'ya ayırmıştır. Şakir Süter tarafından kaleme alınan makale, *Belinden silâhı hiç eksik olmadı!..* başlığıyla verilmiştir. Devamında, buna nazaran biraz daha küçük puntolarla “*41 yıllık liderliği süresince Partizan alışkanlığını bırakmadı*” şeklinde bir cümle yer bulmuştur. Partizanlık yıllarından bir fotoğrafla servis edilen makalede Enver Hoca'nın herhangi bir rakip istemediği dile getirilmiştir. Yine makalede Mehmet Şehu ile olan ilişkisine de yer verilmiş ve Şehu ile düello yaptığına değinilmiştir. Şehu'nun ölümünün⁴⁰ ise intihar şeklinde sunulduğu belirtilmiştir. Tüm devrimlerinde genellikle başarılı olduğu ancak dinsizlik konusunda başarısız olduğu ifadelere yer verilmiştir. Şakir Süter, Arnavutluk'ta buldukları sırada Enver Hoca ile görüşmek istediklerini fakat kabul edilmediğini belirtip birçok kez ısrarlarına rağmen konunun sonuçsuz kaldığını aktarmıştır. Enver Hoca'ya sadece bir soru sorma imkânları olsaydı “*Afedersiniz... Niçin belinizde silah taşımak ihtiyacını duyuyorsunuz?*” şeklinde soru soracaklarını söyleyip, bu mümkün olmayınca da soruyu yetkililere sorduklarını söylemiştir. Soruya alınan cevap ise şu şekildedir: “*Eskiden taşırdı. Eski Partizan ya... Ama şimdi taşımaz!..*” Süter, buna inanmadıklarını da belirtmiş ve Şehu ile Enver Hoca arasında gerçekleşen düelloya *Başbakan'la düello* başlığı altında değinmiştir. Şehu ile Enver Hoca'nın aralarında çıkan anlaşmazlık sonrası birbirlerine silah çektiklerini ikisinin de yaralandığını fakat Enver'in adamlarının Şehu'nun işini bitirdiğini aktarmış, Enver'in sağlık durumu iyileştikten sonra da Şehu'nun intihar ettiği haberinin servis edildiğini söylemiştir.⁴¹

Aynı sayfada *Paris'te Tedavi Gördü* başlığı ile Enver Hoca'nın Fransa ile yakın ilişkilerinin olduğu şu cümleler ile yansıtılmıştır: “*Havaalanı olan fakat yolcu uçağı bulunmayan Tiran'a Air France zorunlu durumlarda Arnavutluk'un daveti üzerine inebilecekti*” Şehu ile mücadelesinde yaralanan Enver'in Air France'a ait bir uçakla Fransa'ya gittiği ve sıhhatine kavuştuğu belirtilmiştir. Makalede Mehmet Şehu'nun da bir resmi bulunmaktadır. *Enver Hoca yerini nasıl korudu?* başlığı altında sayfada büyük puntolarla verilen *Belinden Silâhı hiç eksik olmadı!..* cümlesine atıfta bulunularak hem Şehu ile silahlı düellosu hem de muhaliflerinin çok olduğu vurgusu yapılmıştır. Görevindeyken Politbüro üyesi Seyfullah Maleşova ile ilişkilerinin bozulduğu daha sonra da yardımcısı Koçi Zokse ile de sürtüşmeler yaşadığına değinilmiştir. Yugoslavya ile ilişkilerin gerginleşmesi ile birlikte de Zokse'yi saf dışı bırakmıştır. Yine Politbüro'dan Bedri Sipahi ve Tuk Jakova ile de mücadele etmiş ve partiden atmayı başarmıştır. *Dış gelişmeler ve din yasağı* başlığı altında Polonya'daki başkaldırı ve Macar isyanı ile birlikte Komünist cepheye ayrılıklar gerçekleştiği ve Enver Hoca'nın bu durumdan yararlandığı belirtilmiştir. Din yasağı dışında hemen hemen her alanda halkın arkasında yer aldığı fakat din konusunda azımsanmayacak derecede muhalifi olduğu konusu ise şu cümleler ile aktarılmıştır: “*Şak(Yoldaş) Enver din adamı yetiştiren Hoca sülalesinden gelmesine rağmen, önce kendisi Müslümanlığını terk ediyor daha sonra da halkının kendisini takip etmesini istiyordu. Fakat nefile!.. Her konuda öncülük eden Enver Hoca, din konusunda arkasına baktığında yasağa uymayanların sayısının*

³⁹ *Cumhuriyet*, 14.04.1985, s. 3.

⁴⁰ Mehmet Şehu, Enver Hoca'dan sonra Arnavutluk'un en önemli ikinci ismiydi. Aynı zamanda Enver Hoca'nın da sağ kolu idi. Ancak Şehu, Enver Hoca'nın yalnızlık politikasına karşı çıkmıştır. Arnavutluk'un bazı batılı devletler ile ilişki kurması gerektiğini söylemiştir. Bu tavır sonucunda da hain ilan edilmiştir. Kafasından vurulmuş halde bulunmuş, ölümü ise intihar olarak kayıtlara geçmiştir.

⁴¹ Şakir Süter, “*Belinden silâhı hiç eksik olmadı!..*”, *Tercüman*, 14.04.1985, s. 2.

küçümsenmeyecek kadar fazla olduğunu görüyordu". Şakir Süter, Camileri yıkmayan liderin unuttuğu başlığı altında ise "Arnavutluk, ibadetlerini evlerinde yapıyor. Ramazan'da oruçlarını tutuyorlardı. Enver Hoca din yasağı koyuyor, dinsizlik müzesi kuruyor fakat camilere el sürmediği gibi, bu ibadethanelerin birçoğunu restore ettirerek turistlerin gezmelerine izin verilmesini sağlıyordu" yorumlarında bulunmuştur.⁴²

Yine aynı gün yayınlanan *Hürriyet* Gazetesi ise Enver Hoca'dan bağımsız olarak Arnavutluk'taki sosyal yaşamı okurlarına servis etmiştir. Haber, *Arnavutluk'ta aşka vakit yok; flört yasak* başlığı altında okurlara aktarılmıştır. Haberde, Arnavutluk'ta gençlerin öncelikli amaçlarının çalışmak ve askerlik yapmak olduğu belirtilmiştir. Yabancılarla ilişkinin mümkün olmadığı, kızlar ve erkeklerin ayrı ayrı gruplar halinde sokaklarda bulunduğu, makyaj yapmanın ve kısa etek giymenin yasak olduğu okurlara aktarılmıştır. *Doğum kontrolü yok* başlığı altında devletin çocuk yapmayı teşvik ettiğinden bahsedilip bunun için şu sözlerin oldukça yaygın olduğu söylenmiştir: *"Sosyalizmi inşa etmek için bir sürü ele ihtiyaç var"*. Fakat teşvikler olsa da belli bir kurala göre yapılması istenir. Öncelikli amaç iş olduğu için işin aksamaması çok önemlidir. 6 aydan sonra annelerin çalışması gereklidir. Çocuklar genellikle kreşlerde büyür. *Ülkede yaşam* başlığındaki haberde emeklilik için altmış beş yaşın belirlendiği ancak iş gücü eksikliği olduğundan uygulanmadığı da belirtilir. Çocuklar 12 yaşından itibaren askerlik okullarında yetiştirilir, yaşlılara ise askeri eğitimler verilir. Birçok üniversite ve fakülte vardır. Öğrenciler yılın belirli ayında yol ve demiryolu işlerinde çalıştırılır. 10 yaşın altındaki çocuklar da haftanın belirli saatlerinde öğretmenleri eşliğinde inşaatlarda ufak işlerde görevlendirilirler. Kadınlar da hayatında içindedirler. Sokak temizliklerinde kadınlar dikkat çeker. Mahkûmlara da bataklik, lağım gibi ağır işler yüklenir. Şehirlerarası seyahat yasağı vardır. İzinsiz şekilde şehir değiştirmek mümkün değildir.⁴³

Aynı sayfada *Cinayet ve Hırsızlık yok...* başlığı altında son 7 yıldır cinayetin görülmediği ve yerleşim yerlerinin kapıları açık olsa dahi hırsızlık yapılmadığı haberine yer verilmiştir. Arnavutluk'ta ayrıca elçiliklerin korunmadığına değinilmiştir. Hırsızlık vakalarının görülmemesi ve güçlü bir otoritenin varlığı bu durumun oluşmasına işaret etmiştir. *Fiyatlar Artmaz* başlığında ise her ürünün devletin kontrolünde olduğu belirtilerek enflasyonun olmadığı söylenmiştir. Arnavutluk'un elektrik üretip Yugoslavya'ya sattığı, krom üretiminde Avrupa'da üçüncü olduğu ve kömür de çıkardığı belirtilmiştir. Petrolde de kendi kendine yetmektedir. Takas usulünün uygulandığı ve daha çok yedek parça ithalatının yaygın olduğu vurgulanmıştır. Türkiye'den de Sümerbank'tan ithalat yapıldığı belirtilmiştir. Arabaların çok az olduğu ve araba sahibi olmak isteyip istemedikleri sorusuna Arnavutlar: *"İstemez, istemeye de hakkı yoktur. Devlet, araba ithal edeceğine, en uzak köşedeki köylere kadar elektrik götürüyor. İşte vatandaşımız o zaman memnun oluyor. Vatandaşımız için 300-500 Arnavut'un mutlu olması değil, bütün Arnavutluk'un mutlu olması ön planda gelir. Kendileri zaten bu bilinçaltında yetişmiştir. Turist kabul etmiyoruz. Çünkü biz, kendi içimizde mutluyuz. Turist gelip rahatımızı bozabilir"* yorumunu yapmaktadırlar.⁴⁴

15 Nisan 1985 günü *Milliyet* Gazetesi, Enver Hoca'nın cenazesi ile ilgili haberini okurlarına sunmuştur. Birinci baskının beşinci sayfasında yer alan yazıda Hoca'nın cenazesi *Arnavutluk Enver Hoca'yı sessizce uğurluyor* başlığı altında verilmiş ve yanında da Enver Hoca'nın tabuttaki fotoğrafı yer almıştır. Haberde, Sovyetler Birliği'nden gelen başsağlığı mesajının reddedildiği ve ABD'den de gelebilecek bir başsağlığı mesajının da reddedileceği belirtilmiştir. Sadece ABD

⁴² Şakir Süter, "Belinden silâhı hiç eksik olmadı!..", *Tercüman*, 14.04.1985, s. 2.

⁴³ *Hürriyet*, 14.04.1985, s. 8.

⁴⁴ *Hürriyet*, 14.04.1985, s. 8.

değil, herhangi bir yabancı devletin cenaze törenine katılmayacağı Arnavutluk tarafından bildirilmiştir. Ramiz Alia'nın Arnavutluk Emek Partisi Birinci Sekreterliği'ne seçildiği de aktarılmıştır. Arnavutluk Viyana Büyükelçiliği Birinci Sekreteri Simon Vogli, birinci ağızdan ABD'den gelebilecek bir mesajın da kabul edilmeyeceğini aktarmıştır. Arnavutluk'un 1961 yılından itibaren Varşova Paketi'ni boykot ettiği ve 1968 yılında da pakttan ayrıldığı, Çin ile de 70'li yıllarda ilişkilerin kesildiği belirtilmiştir. Enver Hoca sonrası Ramiz Alia'nın da aynı politikaları devam ettirmesinin beklendiği ancak Enver Hoca'ya göre daha az dogmatik olduğu belirtilmiştir.⁴⁵

Aynı gün *Hürriyet* Gazetesi de Enver Hoca'nın cenazesi ile ilgili haberini altıncı sayfada; *Enver Hoca, bugün toprağa veriliyor* başlığı altında vermiştir. *Milliyet* Gazetesi'nde yer alan fotoğraf burada da okurlara sunulmuştur. Fotoğraf ve başlığın ortasında yer alan cümlede *Ailesi Saygı Duruşunda* şeklinde büyük puntolarla birlikte "Enver Hoca'nın katafalka konan tabutunun önünde saygı duruşunda bulunan binlerce kişi arasında kendi ailesi de yer aldı. Hiçbir yabancı gazetesinin alınmadığı törenin fotoğrafı, Belgrad'da Arnavutluk Televizyonu'nun yayınına alabilen bir televizyon ekranından çekilebildi" ifadeleri ile verilmiştir. *Milliyet* de olduğu gibi burada da cenazeye katılmaya hazırlanan yabancıların reddedileceği haberleri yer almıştır. Cenazenin Tiran'da kaldırılacağı ve Ramiz Alia'nın Enver Hoca'nın çizgisinden ayrılmayacağı yazılmıştır. Ramiz Alia'nın yabancı devletlere teşekkür ettiği, Arnavutluk geleneklerinde yabancıların cenazeye katılmalarının usulsüz olduğu bildirilmiştir. Arnavutluk'un Ankara Büyükelçiliği ve İstanbul Konsolosluluğu'nun 15 ve 16 Nisan saat 10.00-13.00 ve 14.00-18.00 arasında Enver Hoca için başsağlığı dilemek isteyenlere şeref defteri açılmış olduğu da haberde belirtilmiştir.⁴⁶

Tercüman Gazetesi de aynı gün Enver Hoca'nın cenazesini haberleştirmiştir. Haber gazetenin dördüncü sayfasında *Enver Hoca'nın cenaze törenine hiçbir yabancı alınmayacak* başlığı ile verilmiştir. Fakat ek olarak Türkiye'nin dost statüsünde olduğu belirtilmiştir. Ramiz Alia'nın iktidarı almasında Enver Hoca'nın eşinin de etkili olduğu yine haberde yer almıştır. İskender Bey Meydanı'nda düzenlenecek tören ile Enver Hoca'nın Şehitler Mezarlığı'na defnedileceği aktarılmıştır. Yine diğer iki gazetede olduğu gibi *Tercüman'* da da ABD'den gelecek bir mesaja olumsuz cevap verileceği belirtilmiştir. Yugoslavya ile Arnavutluk arasındaki soğuk ilişkilere rağmen Yugoslavya, ilişkilerin iyileşmesi adına mesaj vermiştir. Enver Hoca'nın ölümüyle birlikte her türlü yere Enver Hoca isminin verildiği de haberde okuyuculara duyurulmuştur. Arnavutluk'un Enver Hoca sonrası politikasının ise henüz belli olmadığı dile getirilmiştir.⁴⁷

15 Nisan 1985 günü *Tercüman* Gazetesi'nin ikinci sayfasında da Şakir Süter imzalı makale yer almıştır. İkinci sayfada yer alan makalede Enver Hoca'nın bir fotoğrafına da yer verilmiştir. Makalede büyük puntolarla verilen *Arnavutluk'un hiçbir ülkeye borcu yok ama Buğday bile her zaman bulunamıyor* ifadeleri dikkat çekmektedir. Ayrıca, Arnavutluk'un siyasi havasının sürekli gergin olarak tutulduğu belirtilmiş ve şu yorumlarda bulunulmuştur: "Televizyonda her akşam, dünyanın çeşitli ülkelerindeki iç çatışmalar, birbirleriyle savaşan ülkeler, açlıktan ölen insanların giderek artan sayılarını ihtiva eden haberlere yer veriliyordu". İlk yıllarında halkla iç içe bulunan Enver Hoca'nın sonraki yıllarda ise sadece halkı selamladığı vurgusu yapılmıştır. Zamanla halk ile arasındaki iletişimin zayıfladığı ve üst perdeden bir tutum sergilediği belirtilmiş ve kongrelerdeki tavrının da ilk zamanlara göre farklılaştığı tespiti yapılmıştır.⁴⁸

⁴⁵ *Milliyet*, 15.04.1985, s. 5.

⁴⁶ *Hürriyet*, 15.04.1985, s. 6.

⁴⁷ *Tercüman*, 15.04.1985, s. 4.

⁴⁸ Şakir Süter, "Arnavutluk'tan notlar", *Tercüman*, 15.04.1985, s. 2.

Makalenin bulunduğu sayfada *Arnavutluk'tan notlar* başlığı altında da ; “*Dünyaya hiçbir borcu olmayan Arnavutluk'ta bu faturayı halk mısır ekmeği yiyerek ödüyordu. Evlerde, işyerlerinde, duvarlarda Enver Hoca'nın fotoğrafları asılı*” sözleri yer almıştır. Enver Hoca'nın Sovyetler, Çin ve daha sonra da Yugoslavya ile bozulan ilişkilerine değinilmiş ve ülkede sürekli bir gergin hava olduğu aktarılmıştır. Hiçbir ülkeye borçlarının olmadığını gururla söyleyen Arnavutlar hakkında makalede ; “*Bir yıl buğday, eğer havalar kurak geçmişse, bir yıl sonra da mısır ekmeği yiyerek, borçsuz yaşamın faturasını ödüyorlardı*” yorumu yapılmıştır. Enver Hoca'nın da kendi kendine yeterlik politikasını birçok yazısında dile getirdiği belirtilmiştir. Enver Hoca'ya göre tümünden Stalinci zihniyet yanlıydı. Çünkü bu politikanın izlenmesinin Macaristan ve Polonya'da olduğu gibi Sovyet müdahalesini getireceği düşüncesi hâkim idi. Moskova'nın isteklerinin Arnavutluk'u Rusya'ya bağlı konuma getireceği ve bunun yanında Sovyetler'in de emperyalizme karşı politikasının yanlı olduğu düşüncesi Enver Hoca'da bulunuyordu. Enver Hoca'nın bu olumsuz düşüncelerinin üzerine 1961 yılında gerçekleşen başarısız darbe girişimi Arnavutluk ile Sovyetler'in ilişkisini tamamen koparmıştır. Çin ile ilişkilerin başladığı fakat Mao'nun ölümüyle bu ilişkilerin de sonlandığı aktarılmıştır. Arnavutluk'un bu politikaları sonrası güçlü ülkelere karşı bu tavrı almış olması ülke içinde de Arnavutluk'un güçlü olduğu hissini yaşatmıştır. Arnavutluk yetkilileri ise ülkenin bu yalnızlaşmasını kabul etmediklerini ve elli yedi ülke ile ilişkilerinin olduğunu belirtmişlerdir. Fakat Süter, ülkeye turistlerin girişlerinin bile bir yıl beklenerek gerçekleştiğini aktarmıştır.⁴⁹

Yine aynı sayfada *4000 kelimelik telgraf* başlığı altında Arnavutluk'un ABD ve Sovyetler'in bulunduğu toplantılara katılmadığı belirtilmiştir. Enver Hoca, ABD ve Sovyetler'i “*dünya ülkelerini sömürmek ve güdümünde tutmakla*” suçlayıp bu tür toplantılarda Arnavutluk'un yer almayacağını belirtmiştir. Makalede ayrıca tüm ülkenin ağzında Enver Hoca'nın olduğu belirtilip herkesin 1 ay askerlik eğitimi yapmakla zorunlu olduğu da aktarılmıştır.⁵⁰

Hürriyet Gazetesi 16 Nisan 1985 günü sekizinci sayfasında Enver Hoca'nın cenazesi hakkındaki haberini *Halkı, Enver Hoca'ya veda etti* başlığı ile verilmiştir. Cenazenin başkent Tiran'ın İskender Bey Meydanı'ndan Şehitler Mezarlığı'na bir top arabası üzerinde bayrağa sarılı şekilde getirildiği ve binlerce kişinin eşlik ettiği belirtilmiştir. Meydanda konuşma yapan Ramiz Alia'nın sözleri de haberde yer bulmuştur. Alia, “*Enver Hoca'nın Arnavutluk'un yetiştirdiği en büyük insan olduğunu, Enver Hoca liderliğinde Arnavutluk'un, düşmanlarına karşı demirden yumruk olduğunu, Arnavut halkının gerekirse ot yiyerek yaşayabileceğini, ancak hiçbir zaman yabancı baskılara boyun eğmeyeceğini*” bildirmiştir. Ayrıca “*Şimdiye kadar kazandığımız başarıları daha ileri götürmeliyiz. Hiç kimsenin kutsal ve ölümsüz ilkelerimizi çarpıtmasına izin vermemeliyiz*” açıklamasını da yapmıştır. Haberde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Turgut Özal'ın Arnavutluk Elçiliği'nde açılan taziye defterini imzaladığı belirtilip “*Enver Hoca'nın vefatından derin üzüntü duyduk*” sözleri de yer almıştır. Özal, taziye defterine şu ifadeleri yazmıştır: “*Arnavut Halk Cumhuriyeti'nin en büyük lideri Enver Hoca'nın vefatı dolayısıyla, derin üzüntü ve taziyelerimizi, dost Türk halkı ve şahsım adına bildirirken, Arnavut Halk Cumhuriyeti'ne başsağlığı dileklerimi sunarım*”.⁵¹

Cumhuriyet Gazetesi'nden Ergun Balcı, Enver Hoca'nın ölümünden sonra Arnavutluk hakkında bir değerlendirme yapmıştır. Bu değerlendirme 18 Nisan 1985 günü, gazetenin üçüncü sayfasında *Arnavutluk* başlığı altında yayınlanmıştır. Ergün Balcı yazısında, Enver Hoca'nın ölümü ile birlikte Arnavutluk'un dış basında yer alan haberlerini konu edinmiştir. Balcı, basında Arnavutluk'un yabancı devletlere karşı olumsuz tutum sergilediği ve yalnızlık

⁴⁹ Şakir Süter, “Arnavutluk'tan notlar”, *Tercüman*, 15.04.1985, s. 2.

⁵⁰ Şakir Süter, “Arnavutluk'tan notlar”, *Tercüman*, 15.04.1985, s. 2.

⁵¹ *Hürriyet*, 16.04.1985, s. 8.

politikası uyguladığından dolayı da kapalı bir kutuya benzetildiğini vurgulamıştır. Fakat asıl önemli noktanın kaçırıldığına işaret ederek; Arnavutluk'un dış borcu olmamasından dolayı tam anlamıyla bağımsız bir devlet olduğunu ve bundan dolayı da baskı altında kalmadığına dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Balcı'nın önem verdiği diğer bir durum ise Arnavutluk'un uyguladığı politikada dürüst davranması, herkesin yüzüne karşı iyi veya kötü diyebilmesi ve bu ifadeleri ABD ile Sovyetlere karşı da kurabilmesi hasebiyle de prensiplerine bağlı bir ülke olmasıdır. Balcı, Arnavutluk'un fakir olduğu görüşüne katılsa da Arnavutluk'un yavaş yavaş alt yapısını oluşturmaya başladığını ve bu durumun refah için en önemli kısım olduğunu vurgulamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda hatırı sayılır birçok alanda kayıplarına karşın ülkenin yavaş yavaş toparlandığını da belirtmiştir. Balcı, sözlerinin devamında şu ifadelere de yer vermektedir: *"Kendisine karşı dürüst davranıyor. Çünkü olanaklarını, sınırlarını biliyor ve bu sınırların dışına çıkmıyor. Uçak filosu yok, ama gemi filosu var. Zira hesabını yapmış, 'uçak filosu benim için lüks, gösteriş. Ama gemilerden para kazanırım', demiş ve deniz filosunu geliştirmiş. 'El oğlundan borç alacağıma, biraz sıkıntı çekerim, ama kendi yağım ile kavrulur, gururumla yaşarım' demiş ve bu ilkeye de sonuna dek bağlı kalmış. Arnavutluk, dışa karşı da dürüst. Açık, dobra dobra konuşuyor. Dostlarına saygı gösterirken, hoşlanmadıklarına da 'Arkadaş, ben seni sevmedim. Kanım kaynamadı' diyor".*⁵²

Enver Hoca'nın ölümü ve cenazesi hakkında haber ve makaleler, 18 Nisan 1985 tarihine kadar Türk basınında yer almıştır. Bu tarihten sonra artık cenaze ve ölümü hakkında haber ve makale yayınlanmamıştır.

Sonuç

Enver Hoca'nın ölümü, Türk-Amerikan ilişkilerinin nispeten gölgesinde kalsa da dönemin gazetelerinde kendine yer edinebilmiştir. Aynı dönemde Amerikan Başkanı Reagan ile Türk Cumhurbaşkanı Özal arasında gerçekleşen görüşmelerden dolayı Hoca'nın ölümüne ilişkin haberler gazetelerde beklenenden az yer kaplamıştır. Hoca'nın ölümü genellikle ilk sayfadan verilse de tam sayfa ele alınmamıştır. *Türkiye*, *Milliyet* ve *Hürriyet* gazeteleri, Hoca'nın ölümünü ilk sayfada okurlarına sunmuş ancak oldukça küçük bir yer ayırmışlardır. *Cumhuriyet* ve *Tercüman* gazeteleri ise Hoca'nın ölümünü belirten haberlere diğerlerine oranla daha büyük bir alanda yer vermiştir. Haberler, fotoğraf desteği ile aktarılmaya çalışılmış fakat sınırlı sayıda fotoğraf kullanılmıştır.

Hoca'nın ölümünü Türk basını, farklı birçok pencereden okurlarına yansıtmaya çalışmıştır. Enver Hoca, Arnavutluk, siyasi konjonktür ve doğu-batı ilişkisi okurlara sunulan konu başlıkları olmuştur. Hoca ve Arnavutluk hakkında yapılan haberlerde paralel birçok konu yer almıştır. Enver Hoca döneminde Arnavutluk'un yalnızlık politikası tüm gazeteler tarafından dikkatle ele alınmıştır. Sosyal hayatta da Enver Hoca'nın her alanda yer aldığı, birçok konuda yasakların varlığı, kadınların siyasi alandaki yeri ve herkesin asker rolü kazandığı haberleri özellikle vurgulanmıştır. Enver Hoca'nın iktidarında ülkeyi yalnızlaştırdığı belirtilirken, aynı zamanda da ülkesini ayakta tuttuğu öne çıkarılan kısım olmuştur. Yine hemen hemen tüm gazetelerde Enver Hoca hakkında kısa bir biyografi sunulmuştur. Haberlerde yer alan diğer önemli bir konu ise Mehmet Şehu ile Enver Hoca arasında yer alan ilişkidir. Enver Hoca ile Mehmet Şehu mücadelesi Türk basını tarafından dikkat çekilen konulardan biri olmuştur. Hoca'nın kendinden başka güçlü bir ikon istemediği üzerinde yorumlar yapılmıştır. Şehu'nun

⁵² Ergun Balcı, "Arnavutluk", *Cumhuriyet*, 18.04.1985, s. 3.

intiharının göstermelik olduğu, aslında Şehu'nun Hoca tarafından ortadan kaldırıldığı ifadeleri haberlerde yer bulmuştur.

Türk basını, Enver Hoca'nın ölümünü kişisel olarak ele almaktan ziyade, Arnavutluk siyasi hayatı üzerinden konuya yaklaşmıştır. Hoca'nın ölümü ile ilgili haberlerin sıklığı göze çarpsa da Hoca'nın ölümü ile eş değer oranda da yeni devlet başkanı meselesi hakkında haberler çıkmıştır. Arnavutluk'un yeni siyasi yapısının Ramiz Alia üzerinden şekilleneceği üzerinde durulmuştur. Ramiz Alia'nın Enver Hoca çizgisinde olduğu belirtilmiş fakat Batı ile ilişkilerinin yumuşayabileceği hakkında da fikirler öne atılmıştır.

Türk basını Arnavutluk'u kapalı bir kutuya benzetip yalnızlık politikasını bir seçilmiş gibi gösterse de bu politika aslında diğer devletlerin siyasi fikirleri üzerine gelişmiştir. Enver Hoca, Arnavutluk'u siyasi olarak soyutlamaya çalışmamıştır. Gazetelerin yazı içeriklerinden de gördüğümüz üzere, Enver Hoca'nın Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve daha sonra da Çin ile ilişkilerinde menfaat ve görüşleri uyuşmadığı için ilişkiler kesilmiştir. Arnavutluk'un sosyal anlamda "yalnız" olduğu ise su götürmez bir gerçektir. Arnavutluk'a değil gazetecilerin, turistlerin bile girerken zorluk yaşamaları ve gazetelerde yer alan Arnavut insanının verdiği demeçler, sosyal anlamda "yalnızlık" politikasının göstergeleridir.

Türkiye-Arnavutluk ilişkileri 1928'de Arnavutluk'ta Zogu'nun krallığını ilanı ile birlikte kesilmiş ardından İkinci Dünya Savaşı ile İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesiyle Türkiye, Arnavutluk'la siyasi ilişkiler kurma konusunda çekimser davranmıştır. Savaş sonunda Enver Hoca'nın iktidara gelmesiyle herhangi bir değişiklik olmamış; Arnavutluk, SSCB yanlısı politika izlerken Türkiye, Batı bloğunda yer almıştır. Ancak Türkiye ilişkilerin tamamen kopmasına izin vermemiştir. Çünkü Türkiye Balkanlardan gelebilecek tehdide karşı kendini korumak ve istikrarı devam ettirmek istemiştir. Enver Hoca'nın *Yalnızlık Politikasına* geçişiyle, Arnavutluk'un Amerika ve SSCB'nin başını çektiği Doğu ve Batı bloklarının büyük devletleri dışındaki devletlerle ilişkileri sınırlı olarak devam etmiştir. Türkiye ile de ilişkiler bu dönemde eskisine göre daha olumlu seyretmiş ancak istenilen seviyeye ulaşmamıştır. Dolayısıyla bu ilişkiler çerçevesinde Türk Basını Enver Hoca'nın ölümünden hemen önce ABD Başkanı Ronald Reagan ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal arasında gerçekleşen görüşmeye Türk-ABD ilişkileri açısından daha fazla önem vermiş ve sayfalarına taşımış, Enver Hoca'nın ölümü ise kendine daha az yer bulmuştur.

Ayrıca Enver Hoca'nın karakteri üzerinden güçlü bir Arnavutluk imajı çizilmeye çalışılsa da Arnavutluk'un ekonomik olarak iyi bir seviyede olmadığı Türk basınının gözünden kaçmamıştır. Güçlü bir imaj yarattığı ifadelerinin sebebi büyük devletlere karşı Enver Hoca'nın aldığı tavırdır. Hem Batının hem de Doğunun en güçlü devletlerine karşı açık sözlü ifadeleri sebebiyle hem halkı hem de Türk basını tarafından olumlu bir figür olarak görülmüştür. Fakat Türk basını Hoca'nın bu özelliği üzerinden bir genellemeye gitmemiştir. Arnavutluk'u yönetim tarzı ve diğer sergilediği tutumlar üzerinden olumlu/olumsuz görüşlerini de belirtmişlerdir.

Hakem Değerlendirmesi/Peer-review	Dış bağımsız / Externally peer-reviewed.
Yazar Katkı Oranı/Author Contribution Rate	%100
Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author have no conflict of interest to declare.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).

- T.C. Muamelat Genel Müdürlüğü.

Sürelî Yayınlar

- Cumhuriyet (1985).
- Hürriyet (1985).
- Milliyet (1985).
- Tercüman (1985).
- Türkiye (1985).

Kitaplar ve Makaleler

ARMAOĞLU, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

ATAY, Zafer, "Liderler dönemi kapandı", *Tercüman*, 12.04.1985, s.10.

AYDIN, Mustafa, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye", Oran Baskın (Ed.), *Türk Dış Politikası (399-479)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

BALCI, Ergun, "Arnavutluk", *Cumhuriyet*, 18.04.1985, s.3.

KARAGÖL, Recai- KARAGÖZ Hasan, *Türkiye- Arnavutluk İlişkilerinin Dünü- Bu Günü- Yarını*. Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul 1995.

KIRCALI, Hüseyin, "Arnavutluk'ta bisikletlerin markası bile Enver Hoca", *Milliyet*, 1.04.1985, s.1-10.

KOHEN, Sami, "Hoca'nın mirası..", *Milliyet*, 12.04.1985, s.5.

ÖZCAN, Halil, *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi, Ankara 2019.

SÜTER, Şakir, "Enver Hoca'nın Arnavutluk'u Belinden silâhı hiç eksik olmadı!..", *Tercüman*, 14.04.1985, s.2.

SÜTER, Şakir, "Enver Hoca'nın Arnavutluk'u Buğday ekmeği bile her zaman bulunamıyor", *Tercüman*, 15.04.1985, s.2.

SÜTER, Şakir, "Enver Hoca'nın Arnavutluk'u Eşi Necmiye ile cephede çarpışmıştı!", *Tercüman*, 13.04.1985, s.1-9.

ŞİMŞİR, Bilal, *Türkiye- Arnavutluk İlişkileri Büyükelçilik Anıları (1985-1988)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2018.

UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih (1914-2014)*, Der Yayınları, İstanbul 2013

ÜLMAN, Haluk, "Arnavutluk'un simgesiydi", *Hürriyet*, 12.04.1985, s.6.

Tezler

AĞIRSEVEN, Nehir, *Enver Hoca Dönemi ve Sonrası Arnavutluk*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2015

AKYOL, Gürkan, *Balkan Politikasında Arnavutluk (1912 Sonrası)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2007.

BAĞLAR, Selçuk, *Soğuk Savaş Sonrası Arnavut Milliyetçiliği Sorunu ve Kosova Sorunu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010.

GÖKTAŞ, Oktay, *Balkanlar'ın Anahtar Ülkesi Arnavutluk*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1995.

MEYDAN, Seçil, *İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze Balkanlar'daki Yapılanma Ve Türkiye*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001.

ÖZKAN, Ali, *Enver Hoca Dönemi Arnavutluk*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmış Doktora Tezi), Elâzığ 2012.

YILDIRIM, Soner, *İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Türkiye'nin Arnavutluk Politikası (1919-1939)*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya 2011.

İnternet Sayfaları

<https://islamansiklopedisi.org.tr/arnavutluk> (ET:20.04.2022).

EKLER

Ek. 1: 13 Nisan 1985, Türkiye

Enver Hoxha'nın
ölümünden sonra...

Gözler Tiran'da

- Batılı diplomatlar, Arnavutluk'un bugüne kadar "kapalı bir politika" takip ettiğini, bundan sonra da bu politikasını değiymeyseliğini belirtiyor.
- Siyasi yorumcular, Arnavutluk'un başına geçmesi kuvvetle muhtemel Ramiz Alia'nın, Batı konusunda biraz daha yumuşama içine girmesinin şart olduğunu belirtiyorlar.

Haber 6. Sahifede

● 41 yıldan bu yana Arnavutluk'u "despotça" yöneten Enver Hoxha'nın kalbi sabaha karşı durdu.

Ek. 2: 12 Nisan 1985, Cumhuriyet

Enver Hoca öldü

77 yaşındaki Arnavutluk lideri 42 yıldır iktidardaydı

YALNIZ ÜLKENİN
GÜÇLÜ ADAMI

Savaş
kuşağından
kalan
son liderdi

Dış Haberler Servisi — Savaş kuşağının dünya politikasında ayakta kalan son lideri olan Enver Hoca, 1908 yılında Arnavutluk'un Yunan azınlığının yaşadığı Gjirokastrro kentinde doğdu. Gençlik yıllarını Fransa ve Belçika'da geçirdi. Hukuk eğitimi gördü. Belçika'nın başkenti Brüksel'de yaşadığı yıllarda o dönemde krallık olan Arnavut-
(Arkası Sa. 11. Sü. 5'de)

Enver Hoca

Enver Hoca'nın dün sabah 2.15'te öldüğü açıklandı. Uzun süredir kalbinden rahatsız olan Enver Hoca'nın yerine en güçlü aday Prezidyum Başkanı Ramiz Alla.

Dış Haberler Servisi — Arnavutluk lideri Enver Hoca, dün 77 yaşında öldü. Arnavutluk Resmi Haber Ajansı (ATA), Enver Hoca'nın uzun süredir kalbinden rahatsız olduğunu ve son iki gündür suni olarak yaşatıldığını açıkladı.

Enver Hoca, II. Dünya Savaşı'ndan ölümüne kadar ülkesinin liderliğini sürdürdü.

Arnavutluk Resmi Haber Ajansı ATA tarafından yayımlanan bildiride, Enver Hoca'nın ölüm nedeni belirtilmedi. ATA'da yayımlanan, Komünist Parti Merkez Komite, Hükümet ve Parlamento Prezidyumu imzalı bildiride, "Partimizin ve halkımızın sevgili lideri, Arnavutluk

İşçi Partisi Merkez Komite Birinci Sekreteri, Arnavutluk Demokratik Cephesi Genel Konsey Başkanı ve Halk Ordusu Genel Komutanı Enver Hoca'nın 11 Nisan 1985 tarihinde, saat 2.15'te aramızdan ayrıldığını büyük üzüntüyle bildiriyoruz" denildi.

Enver Hoca'nın ölümünden sonra yerine kimin geleceği bilinmiyor. Ancak Batılı gözlemciler göre, son yıllarda Parlamento Prezidyum Başkanlığı'nı ve Devlet Başkanlığı'nı ismen üstlenen **Ramiz Alla**, en güçlü aday. Alla, Komünist Parti Merkez Komite ve Politbüro üyesi görevlerinde de bulunuyor.

(Arkası Sa. 11. Sü. 5'de)

Ek. 3: 12 Nisan 1985, Milliyet

Enver Hoca'nın doktoru: Bana, yerine Alia'nın geçeceğini söyledi

Arnavutluk'ta ulusal yas

Dış Haberler Servisi — Arnavutluk lideri **Enver Hoca'nın** ölümü üzerine ülkede bir haftalık ulusal yas ilan edildi. Önceki gün 76 yaşında ölen Enver Hoca'nın cenazesinin pazartesi günü başkent Tiran'ın merkezinde bulunan Iskenderbey Meydanı'nda devlet töreniyle kaldırıldığı açıklandı. Cenaze Organizasyon Komisyonu'nun başkanlığına 1982 yılından bu yana devlet başkanlığını yürüten ve önemli siyasi konuşmalarını yapan **Ramiz Alia** seçildi.

20 yıldan fazla Enver Hoca'nın özel doktorluğunu yapan bir Fransız doktor, Enver Hoca'nın kendisine açıkça öldüğü zaman Komünist Parti liderliğine Ramiz Alia'nın geleceğini söylemiş olduğunu belirtti. Enver Hoca ile son olarak aralık ayında görüşmüş olan Doktor **Paul Milliez**, "Bana halefinin hazır olduğunu ve kendisinin huzur içinde ölebileceğini söyledi" dedi.

Son aylarda Arnavutluk'ta bulunan az sayıdaki Batılı gazeteciden biri olan **Paul Lendvai**'ye göre, Ramiz Alia resmi görevlerinin yanı sıra Enver Hoca'nın karısı **Nehmice**'nin de desteğine sahip. Lendvai'nin değerlendirmesine göre Arnavutluk liderinin eşi "kendi iktidarına sahip bir kişi."

Ramiz Alia'nın resmi sıfatının gereği olan tam otoriteye sahip

Alia — Hakkındaki bilgi pek az

olup olmadığı, Batılı gözlemciler göre açık bir soru halinde.

Alia'nın kişisel geçmişi hakkında pek az şey biliniyor. Lendvai'ye göre Alia'nın gençliğinde Sovyetler Birliği'nde öğrenim görmüş olduğu ve Rusça, İtalyanca ve Fransızca bildiği "tahmin ediliyor."

Öte yandan Arnavutluk, Sovyetler Birliği'nin gönderdiği başsağlığı mesajını geri gönderdi. Arnavutluk Viyana Büyükelçiliği, mesajın iki ülke arasındaki ideolojik ayrılık nedeniyle geri çevrildiğini bildirdi.

EVREN'İN MESAJI

Enver Hoca'nın ölümü dolayısıyla Cumhurbaşkanı **Kenan Evren** Arnavutluk Devlet Başka-

Tiran Valisi ağladı

Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı **Enver Hoca'nın** ölümü üzerine **Istanbul Valisi Nevzat Ayaz**, Arnavutluk İstanbul Konsoloslugu'nu ziyaret ederek Başkonsolos **Hidayet Gura** ile önceki gün İstanbul'da gelen **Tiran Valisi Jashar Menzelxhiu**'ya başsağlığı dilekelerini ilettiler. Dün saat 14.45'te konsolosluga gelen **Vali Ayaz**, Başkonsolos ve **Tiran Valisi** ile 30 dakika süreyle görüştü. **Vali Nevzat Ayaz**'la **Tiran Valisi Jashar Menzelxhiu**, konsolosluga birlikte terk ederlerken, **Tiran Valisi'nin** çok üzgün olduğu ve zaman zaman mendilini çıkararak gözlerini sildiği görüldü. (Fotoğraf: ERDOĞAN KÖSEĞLU)

nı **Ramiz Alia**'ya, Başbakan **Turgut Özal**, Arnavutluk Başbakanı **Adil Carcani**'ye, Dışişleri Bakanı **Vahit Halefoğlu** da Arnavutluk Dışişleri Bakanı **Reis Malile**'ye birer başsağlığı mesajı ilettiler. Cumhurbaşkanı **Kenan Evren** mesajında, "Enver Hoca uzun yıllar ülkesi ve halkının refah ve mutluluğu için çalışmış, Türk - Arnavut dostluğu-

na önem vermiş ve büyük katkılarda bulunmuş, bütün dünyanın takdir ettiği değerli bir devlet adamıydı. Bu elim kayıp dolayısıyla şahsım ve Türk milleti adına Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti Halk Meclisi Prezidyumuna, Arnavutluk halkına ve Enver Hoca'nın değerli ailesine en derin taziyelerimi sunarım," dedi.